

LATVIJAS REPUBLIKAS TIESĪBSARGS

Baznīcas iela 25, Rīga, LV 1010, tālr. 67686768, fakss 7244074, e-pasts tiesibsargs@tiesibsargs.lv

Rīgā

2012.gada 6.janvārī Nr. 6-6/7

Atzinums pārbaudes lietā Nr. 2011-152-4F

Tiesībsarga birojā, pamatojoties uz Latvijas pilsoniskās cilvēktiesību komisijas iesniegumu un Valsts sociālās aprūpes centra „Zemgale” filiāles „Īle” (turpmāk - SAC „Īle”) 2011.gada 19.maija apmeklējuma laikā saņemto informāciju, 2011.gada 3.jūnijā tika ierosināta pārbaudes lieta Nr.2011-152-4F par iespējamiem G.M. cilvēktiesību pārkāpumiem.

Pārbaudes lietas izskatīšanas gaitā tika apmeklēts G.M. SAC „Īle”, apkopota nepieciešamā informācija, pieprasīta informācija no Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas un Augstākās tiesas, Rīgas bāriņtiesas un veiktas citas darbības. Tiesībsarga birojs pārbaudes lietas ietvaros arī vērsās Veselības inspekcijā, lūdzot veikt pārbaudi savas kompetences ietvaros.

Izvērtējot visu pārbaudes lietā esošo informāciju sniedzu šādu atzinumu.

1. Ar Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2000.gada 17.maija spriedumu civillietā Nr.2-291/5 G.M. atzīts par rīcībnespējīgu. Tiesas spriedums stājies likumīgā spēkā 2000.gada 7.jūnijā. Ar bāriņtiesas 2000.gada 18.jūlija lēmumu Ļ.M. tika iecelta par aizgādni rīcībnespējīgajam vīram G.M.

Vispirms vēlos norādīt, ka Tiesībsarga biroja kompetencē neietilpst tiesas nolēmumu pārskatīšana pēc būtības, bet var vērtēt, **vai tiesas procesa laikā netika pieļauti būtiski procesuālo normu pārkāpumi, kas attiecīgi var radīt būtiskus cilvēktiesību pārkāpumus.** Materiālo tiesību normu piemērošana ir ārpus kompetences. Šajā pārbaudes lietā tika izvērtēti iespējamie cilvēktiesību pārkāpumi tiesas procesa laikā, neskatoties uz to, ka kopš sprieduma spēkā stāšanās jau pagājuši vairāk kā 10 gadi (termiņš, kurā Augstākās tiesas priekšsēdētājs, Senāta Civillietu departamenta priekšsēdētājs vai ģenerālprokurors varētu vērsties tiesā ar protestu par spēkā stājušos tiesas nolēmumu), jo minētajā procesā G.M. bija atzīstams par mazaizsargātu personu

un nolēmuma rezultātā tika būtiski ierobežotas viņa cilvēktiesības, ierobežojumiem turpinoties arī šobrīd.

1.1. Izvērtējot pārbaudes lietā esošos materiālus, tika konstatēts, ka Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa procesa laikā nav nosūtījusi G.M. ne lēmumu par lietas ierosināšanu, ne pavēstes par tiesas sēdēm, ne pieņemtos lēmumus par tiespsihiatriskās ekspertīzes nozīmēšanu, ne pieņemto nolēmumu par viņa atzīšanu par rīcības nespējīgu.

Satversmes 92.pants nosaka, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6.panta 1.daļā noteikts, ka ikvienam ir tiesības, nosakot civilo tiesību un pienākumu vai viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā, saskaņā ar likumu, tiesā.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) 6.pantu traktē plaši, balstoties uz tā nozīmi demokrātijas darbībā. Lietā „Delkūrs pret Beļģiju”(1970) ECT konstatēja sekojošo: *„Konvencijas izpratnē demokrātiskā sabiedrībā tiesībām uz taisnīgu tiesas spriešanu ir tik izcila vieta, ka ierobežojoša 6.panta 1.punkta interpretācija neatbilstu šī nosacījuma mērķim un nolūkiem”*.

Vispirms, lai noteiktu, vai uz personu, pret kuru ir ierosināta lieta par rīcības spējas atņemšanu, attiecas Konvencijas 6.panta 1.daļā garantētās tiesības, jānoskaidro, vai šis process skar personas „civilās tiesības un pienākumus”.

ECT lietā Winterwerp v. Netherlands, 1979.gada 24.oktobra spriedumā (73 paragrāfs) tiesa secina: „Spēja rīkoties ar kāda īpašumu iesaista privāto tiesību īstenošanu tādējādi ietekmējot “civilās tiesības un pienākumus” Konvencijas 6.panta pirmās daļas izpratnē”. Tāpat arī Matter v. Slovakia, 1999.gada 5.jūlija spriedumā (51.paragrāfs) tiesa secina: „Procesa mērķis ir noteikt, vai pieteicējam var tikt atjaunota rīcības spēja, t.i., vai viņam ir tiesības pašam īstenot Civilkodeksā noteiktās tiesības un pienākumus. Rezultāts tādējādi ir tieši izšķirošs pieteicēja „civilo tiesību un pienākumu” noteikšanai. Attiecīgi, 6.panta 1.daļa ir piemērojama”.

Tātad, viennozīmīgi, procesā par personas atzīšanu par rīcības nespējīgu, personai jānodrošina visas Konvencijas 6.panta 1.daļā garantētās tiesības.

Konvencijas 6.panta 1.daļa ietver sevī dažādas garantijas, piemēram, tiesības uz pieeju tiesai, pušu līdztiesību, tiesības uz neatkarīgu un objektīvu tiesu, savlaicīgu lietas izskatīšanu, utt. Neinformējot G.M. par tiesas procesu, tika liegta pieeja tiesai. No Konvencijas 6.panta 1.daļas izriet arī pušu līdztiesības princips - ikvienam, kas ir puse procesā (lietas dalībnieks), jābūt samērīgai iespējai prezentēt savu lietu tiesai tādos apstākļos, kas nenostāda to būtiski neizdevīgākā situācijā kā otru pusi. *De Haes and Gijssels v. Belgium* (1997.gada 24.februāra ECT spriedums): jābūt taisnīgam līdzsvaram starp pusēm. *Ruiz-Mateos v. Spain* (1993.gada 23.jūnija ECT spriedums): tiesības uz taisnīgu tiesu ietver iespēju abām pusēm iepazīties un izteikties par visiem pierādījumiem. Arī pušu līdztiesības princips, liedzot pieeju tiesai, netika nodrošināts.

Turklāt Eiropas Padome savā Rekomendācijā nr. R (99) 4 13.principā nosaka: „Tiesības tikt *personīgi* uzklausi: Personai jābūt tiesībām tikt personīgi uzklausi jebkādā procesā, kas var ietekmēt viņa/viņas rīcības spēju”. Civilprocesa likuma (turpmāk – CPL) 253.pantā ir noteikts, ka „sevišķās tiesāšanas kārtības lietās lietas dalībnieki ir pieteicējs un viņa pārstāvis, ieinteresētā persona un tās pārstāvis, kā arī likumā paredzētajos gadījumos prokurors, valsts vai pašvaldības iestāde (...) Sevišķās tiesāšanas kārtības lietās lietas dalībniekiem ir šā likuma 74.panta otrajā daļā noteiktās pušu procesuālās tiesības”.

No iepriekš teiktā izriet, ka persona, par kuru ir iesniegts pieteikums tiesā, lai atzītu par rīcībnespējīgu, procesā ir lietas dalībnieks – ieinteresētā persona, jo tās tiesības vistiešākā veidā var tikt aizskartas ar tiesas spriedumu. Tātad, personai par kuru ir ierosināta lieta par rīcībnespējas atzīšanu ir visas CPL 74.pantā noteiktās tiesības: 1) iepazīties ar lietas materiāliem, izdarīt no tiem izrakstus un izgatavot kopijas; 2) piedalīties tiesas sēdē; 3) pieteikt noraidījumus; 4) iesniegt pierādījumus; 5) piedalīties pierādījumu pārbaudīšanā; 6) pieteikt lūgumus; 7) dot tiesai mutvārdu un rakstveida paskaidrojumus; 8) izteikt savus argumentus un apsvērumus; 9) celt iebildumus pret citu lietas dalībnieku lūgumiem, argumentiem un apsvērumiem; 10) pārsūdzēt tiesas spriedumus un lēmumus; 11) saņemt spriedumu, lēmumu un citu lietā esošo dokumentu norakstus, kā arī izmantot citas procesuālās tiesības, kuras tām piešķirtas ar šo likumu.

CPL 33.nodaļā (Personas atzīšana par rīcībnespējīgu un aizgādības nodibināšana) ir noteikts tikai viens ierobežojums no 74.pantā minētajām tiesībām, proti, 266.panta 2.daļā ir noteikts, ka „personu, par kuras rīcības nespēju izskata lietu, aicina uz tiesas sēdi, ja to atļauj šīs personas veselības stāvoklis”. Tādējādi, personai, par kuras rīcības nespēju izskata lietu ir visas CPL 74.pantā minētās tiesības, vienīgi veselības stāvokļa dēļ var tikt ierobežota tiesība piedalīties tiesas sēdē.

Tādējādi, Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas tiesnese I.Brimerberga, izskatot lietu par G.M. atzīšanu par rīcības nespējīgu, bet neinformējot viņu par notiekošo procesu un pieņemtajiem nolēmumiem ir būtiski pārkāpusi Civilprocesa likuma normas.

1.2. Izvērtējot Ļ.M. pieteikumu par G.M. atzīšanu par rīcībnespējīgu, uz kura pamata arī tika ierosināts tiesas process, konstatēju, ka pieteikumā norādītais pamatojums, kāpēc G.M. vajadzētu atzīt par rīcībnespējīgu, ir tikai vispārīgi norādīta informācija, ka „vīrs zaudēja orientēšanās spējas, rīkojās neloģiski, nekontrolēja savu rīcību, ar naudas līdzekļiem rīkojās pretēji savām un ģimenes interesēm”. Minētie apgalvojumi lietā netiek ne konkretizēti (piemēram, kā izpaudās „neloģiskā rīcība” vai „rīkošanās ar naudas līdzekļiem pretēji savām un ģimenes interesēm”), ne arī apstiprināti ar kādiem pierādījumiem. Netiek norādīts neviens konkrēts piemērs, kas liecinātu, ka G.M. nespētu pats par sevi parūpēties, t.i., fakti, kas pierādītu viņa faktisko rīcībnespēju. Tas nozīmē, ka nebija izpildītas likumā noteiktās prasības pieteikuma saturam.

CPL 265.pantā noteikts, ka pieteikumā jānorāda uz personas gara slimību vai plānprātību un pierādījumus, kas apstiprina šīs personas rīcības nespēju. Tātad, pieteikuma iesniedzējam uzlikts par pienākumu iesniegt ne tikai faktus par personas gara slimību, bet arī pierādījumus par personas garīgo spēju trūkumu. Šādas konkrētas prasības pieteicējam uzstādītas, ņemot vērā to, ka „personas gara spēku pārbaudīšana var kaitēt gan pašam pārbaudāmajam, gan viņa mantiskām interesēm”¹. Ja gadījumā likumā noteiktie pierādījumi pieteikumam nav pievienoti un nav pieteikts lūgums tiesai tos izprasīt, tas nozīmē, ka tiesai jāatstāj pieteikums bez virzības.

Papildus tam, ļoti būtiski atcerēties, gan iesniedzot pieteikumu par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu, gan ierosinot lietu, ka CL 216.p. nosaka, ka aizgādņu gādībai uztic personas, kam vajadzīga aizsardzība. Tātad, procesa ierosināšanai par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu jānotiek personas interesēs, lai nerastos tās tiesību aizskārums, ja tā tiesiski nespēj pārstāvēt sevi, pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties.

1.3. Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2000.gada 17.maija spriedums civillietā Nr.2-291/5 ar kuru G.M. atzīts par rīcībnespējīgu nav atzīstams par motivētu, jo spriedumā neparādās objektīvs pamatojums tam, ka G.M. nespēj pārstāvēt sevi, pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties. No tiesībām uz taisnīgu tiesu izriet pienākums tiesai argumentēt savu nolēmumu tā, lai gan procesa dalībnieki, gan interesenti no sabiedrības varētu saprast, kā tiesa nonākusi pie tieši tāda un ne citāda lietas izspriešanas rezultāta.² Motivējot savu spriedumu, tiesa parāda, ka ir objektīvi izskatījusi lietu.³

Ņemot vērā visu augstāk minēto, uzskatu, ka Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa, izskatot lietu par G.M. rīcībnespējas atzīšanu, gan ierosinot lietu, gan procesa laikā, pieļāva nopietnus cilvēktiesību pārkāpumus.

2. Ar Sociālās palīdzības fonda 21.01.2002. norīkojumu Nr.81 2002.gada 30.janvārī G.M. iestājās SAC „Īle”.

Pašreizējā kārtība, iestājoties Valsts sociālās aprūpes centrā (turpmāk – VSAC) personai, kurai atņemta rīcībnespēja, neprasa personas piekrišanu, bet pietiek ar aizgādņa piekrišanu (aizgādņš slēdz līgumu ar VSAC). Lai persona varētu atstāt VSAC arī visupirms tiek prasīta aizgādņa griba – ja aizgādņš uzskata, ka personai ir jāpaliek VSAC, tad tālāk nemaz netiek vērtēts jautājums par iespējām personai atstāt VSAC. Aizgādņš var izlemt jautājumu par personas ievietošanu un personas atrašanos sociālās aprūpes institūcijā pretēji pašas personas vēlmēm, bet faktiski tiek uzskatīts, ka persona tur tiek ievietota un atrodas brīvprātīgi. Šāds normatīvais regulējums un tā piemērošanas prakse ir pretrunā cilvēktiesībām un rada situāciju, ka personai iestādē praktiski tiek atņemta brīvība. Jo tiesības uz brīvību ietver arī personu ar garīga rakstura

¹ R.Saulīte. Civilprocesa likuma komentāri. 33.nodaļa. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2001, 255.lpp.

² Matscher F. The right to a fair trial in the case-law of the organs of the European convention on human rights. The right to a fair trial. Strasbourg: Council of Europe publishing, 2000, p.19.

³ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. 8.nodaļa. Cilvēka pamattiesības. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011. – 140.lpp.

traucējumiem piespiedu aprūpi, ja persona ir nepārtraukti aprūpēta un kontrolēta un nevar reāli atstāt aprūpi pēc paša gribas.⁴ Apstākļi, ka persona ir *de jure* rīcībnespējīga, neizslēdz nepieciešamību pēc *de facto* piekrišanas.⁵

ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 14.pants paredz, ka invaliditāte nekādā gadījumā nav pamats brīvības atņemšanai, bet 19.pants paredz personām ar invaliditāti tiesības uz patstāvīgu dzīvesveidu un iekļaušanu sabiedrībā, nosakot, ka šīs konvencijas dalībvalstis atzīst, ka visām personām ar invaliditāti ir vienlīdzīgas tiesības dzīvot sabiedrībā ar tādu pašu izvēles brīvību kā citiem cilvēkiem, un veic efektīvus un atbilstošus pasākumus, lai atvieglotu personām ar invaliditāti šo tiesību izmantošanu un pilnīgu iekļaušanos un līdzdalību sabiedrības dzīvē, tostarp nodrošinot, ka personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem ir iespējas izvēlēties dzīvesvietu un to, kur un ar ko tās dzīvo, un ka tām neliek dzīvot kādos noteiktos apstākļos.

Ņemot vērā iepriekš minēto, uzskatu, ka pašreiz Latvijas Republikā pastāvošā sistēma saistībā ar personas ievietošanu un atrašanos VSAC, it īpaši attiecībā uz personām, kurām ir atņemta rīcībspēja, pārkāpj šo personu cilvēktiesības, kā tas konstatējams arī G.M. gadījumā.

3. Tiesībsarga biroja rīcībā esošā informācija par bāriņtiesas darbību G.M. lietā liecina, ka bāriņtiesas pārstāvis nebija ticis ar G.M. ne pirms tiesas sēdes, kurā bāriņtiesas pārstāvis norādīja, ka piekrīt G.M. atzīšanai par rīcībnespējīgu, ne lemjot par aizgādņa iecelšanu G.M., ne arī turpmākajos gados. Ņemot vērā, ka pār aizgādnes veiktajām darbībām nebija nodrošināta atbilstoša uzraudzība, 2001.gadā ar aizgādnes līdzdalību tika veikts G.M. ģimenes dzīvokļa privatizācijas process, kā rezultātā dzīvokli īpašumā ieguva dēls, lai gan to bija tiesības privatizēt arī G.M. Šāda darbība nav uzskatāma par veiktu rīcībnespējīgās personas interesēs. Reāla un aktīva rīcībnespējīgā interešu aizstāvība sāka parādīties tikai tad, kad par iespējamiem G.M. tiesību pārkāpumiem bāriņtiesā vairākkārtēji sāka vērsties Latvijas pilsoniskās cilvēktiesību komisijas pārstāvji un par nepieciešamību rūpīgāk izvērtēt konkrēto situāciju Rīgas bāriņtiesai 2010.gadā norādīja Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija.

4. Atrodoties VSAC „Īle”, G.M. jau ilgstoši saņem medikamentozo terapiju, tai skaitā, arī neiroleptisku terapiju.

Ņemot vērā Tiesībsarga ekspertes psihiatrijas jautājumos sniegto atzinumu, Tiesībsarga birojs vērsās Veselības inspekcijā ar lūgumu izvērtēt, vai G.M. sniegtajā veselības aprūpē nav pieļauti pacientu tiesību pārkāpumi, gan attiecībā uz diagnozes uzstādīšanu, gan nozīmētās terapijas atbilstību pacienta veselības stāvoklim. 2012.gada 5.decembrī tika saņemta Veselības inspekcijas atbilde, kurā norādīts, ka pacientam diagnoze noteikta objektīvi pamatoti un viņš VSAC „Zemgale” filiālē „Īle” ir saņēmis noteiktai diagnozei atbilstošu

⁴ ECT spriedums lietā Ashingdane v. UK, 28.05.1985, para 42.

⁵ ECT spriedums lietā Shtukaturov v. Russia, 27.03.2008, para 106.

ārstēšanu. Ņemot vērā, ka Tiesībsarga birojs vēl nav saņēmis pilno atzinumu, bet tikai informāciju par atzinumu, nav iespējams vēl izvērtēt Veselības inspekcijas atzinumu. Tomēr, tā kā pārējā daļā pārbaudes lietu ir iespējams pabeigt, nolemts sadaļu par veselības aprūpi izdalīt atsevišķi un pievienot Tiesībsarga biroja pārbaudes lietai, kas ierosināta pēc tiesībsarga iniciatīvas, lai izvērtētu cilvēktiesību ievērošanu VSAC, tai skaitā, saistībā ar VSAC sniegto psihiatrisko palīdzību.

Ņemot vērā pārbaudes lietā konstatēto, secināms, ka pamatā G.M. cilvēktiesību pārkāpumi radušies saistībā ar Latvijā pastāvošo rīcībnespējas institūtu. Attiecībā uz pastāvošo sistēmu, Tiesībsarga birojs jau vairākkārtīgi ir vērsis gan valdības, gan Saeimas uzmanību uz to, ka rīcībnespējas institūts Latvijā neatbilst cilvēktiesību prasībām, to ir atzinusi arī Satversmes tiesa. 2011.gadā Tieslietu ministrijas darba grupā, kurā piedalījās arī Tiesībsarga biroja pārstāve, tika izstrādāts jauns normatīvais regulējums – grozījumi vairākos likumos, kas būtiski izmainīs līdzšinējo sistēmu saistībā ar rīcībnespējas ierobežošanu. 2011.gada 8.decembrī likumprojekti tika pieņemti Saeimā pirmajā lasījumā. Atbilstoši minētajiem likumprojektiem, plānots, ka pilnas rīcībnespējas institūts tiks aizstāts ar daļējas rīcībnespējas ierobežošanas institūtu, t.i., rīcībnespējas ierobežošanu konkrētā jomā vai jomās. Attiecīgi, arī plānots, ka vairs nebūs iespējams tikai ar aizgādņa piekrišanu, bez pašas personas piekrišanas, viņu ievietot VSAC. Tiesībsarga birojs turpinās rūpīgi sekot likumprojektu virzībai Saeimā.

Ar šo atzinumu pārbaudes lieta tiek pabeigta.

Tiesībsargs

J.Jansons